

УДК 94:7.078](477)“18/19”(092-055/2)(045)

Д. В. Сергієнко

МЕЦЕНАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЖІНОЦТВА РОДИНИ ТЕРЕЩЕНКІВ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

У статті досліджено меценатську діяльність представниць родини відомих промисловців Терещенко. Розглянуто їх залучення до громадського життя Київської губернії. Описано участь у благодійних акціях та добродійних товариствах. Проаналізовано їх роль у становленні освіти серед сільського та міського населення. Виявлено вплив діяльності жінок з родини Терещенко на поліпшення медичного обслуговування для найбідніших верств населення, а саме дітей та молодих матерів. Акцентовано увагу на благодійній допомозі у воєнний час.

Ключові слова: Пелагія Георгіївна Терещенко, Надія Володимирівна Терещенко, Варвара Ніколіївна Ханенко, Єлизавета Михайлівна Терещенко, Ольга Ніколіївна Терещенко, Єлизавета Володимирівна Терещенко, Єфросинія Ніколіївна Сахновська, Надія Федорівна Апостол-Муравйова, Наталія Федорівна Уварова, меценатство, Київ, благодійні товариства

На даному етапі особливої актуальності набуло питання вивчення такого важливого феномену громадського життя як меценатство. Меценатство визначних діячів у другій половині ХІХ - на початку ХХ ст., зазвичай формувалося на гуманістичних та релігійно-моральних засадах, що і за теперішніх умов розвитку українського суспільства є дуже важливою громадсько-корисною справою. У зв'язку з цим на увагу заслуговують історичні особистості, діяльність яких ще не так давно замовчувалася або просто не привертала уваги дослідників. Особливо це стосується жінок, дослідження діяльності яких зовсім нещодавно привернула увагу окремої невеликої когорти вчених. Адже жіноча благодійність суттєво відрізняється від чоловічої, і це прикметно показано у дослідженні меценатської діяльності жіноцтва відомої родини промисловців Терещенків.

Аналіз останніх публікацій та джерел. Благодійна діяльність жінок родини Терещенків досліджувалася фрагментарно, в контексті вивчення діяльності відомих чоловіків – братів Ніколи та Федора Артеміївичів, їх синів Федора Федоровича, Івана Ніколовича та Олександра Ніколовича. Єдиній жінці, якій були присвячені невеликі окремі дослідження була Варвара Ханенко. Але і її діяльність розглядалася невіддільно від її відомого чоловіка-мецената Богдана Івановича Ханенко. Великі дослідження підприємницької, громадської, освітньої та мистецької діяльності присвячені роботи О. М. Доніка, В. В. Ковалинського, П. Г. Біліченко, Т. І. Лазанської, О. В. Ткаченко.

Дослідження О. М. Доніка “Родина Терещенків в історії добродійності” [1] завдяки залученню великої групи архівних джерел дозволило уточнити загальний внесок родини Терещенків у розвиток вітчизняних систем соціального захисту й охорони здоров'я, сфер освіти, духовності та культури України. Питання меценатства жінок родини Терещенко не було предметом цього дослідження. Ґрунтовні дослідження громадської діяльності чоловіків родини Терещенко провів В. В. Ковалинський у своєму збірнику “Меценати Києва” [2]. Інша його праця “Сім'я Терещенко” [3] більш детально розкриває громадську діяльність родини меценатів. Але, важливо зауважити, що в обидвох працях найменування розділів велось тільки за іменами чоловіків, лише один розділ присвячений Варварі та її чоловіку Богдану Ханенко. Студії Т. І. Лазанської [4], П. Г. Біліченко [5] та О. В. Ткаченко [6] висвітлювали окремі аспекти громадсько-добродійної діяльності представників родини Терещенко.

Проведений аналіз джерел показав, що добродійна діяльність жіноцтва родини Терещенків досліджувалася фрагментарно, лише в окремих її аспектах. Фактично відсутні персоніологічні дослідження окремих представниць прізвища Терещенко, хоча їх всеохоплююча меценатська діяльність, участь у безлічі товариств та організацій та опікування численними закладами початкової, середньої та промислової освіти у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. були відомі, як у Києві так і за його межами.

Метою статті є виявлення ролі меценатської діяльності жіноцтва родини Терещенко у галузі медицини, освіти та культури.

Головною жінкою родини – дружиною та матір'ю, яка першою долучилася до благодійницької діяльності була Пелагія Георгіївна Терещенко (?-1897) дружина Ніколи Артеміївича Терещенко. Разом із чоловіком Пелагія Георгіївна почала співпрацювати з Київським Товариством денних притулків для дітей робітничого класу. Завдяки її щорічним жертвам вже у квітні 1884 р. дитячий заклад на Подолі було переведено в нове приміщення, розраховане на 60 чол. [7, с. 18]

Для завершення будівництва Подільського притулку свій внесок зробила і невістка Пелагії, дружина її старшого сина Івана – почесний член товариства Єлизавета Михайлівна Терещенко (?-1921) [7, с. 27-28].

Доньки Пелагії Георгіївни – Варвара (1852 - 1922), Ольга (1862 - 1955) та Марія (1859 - ?) за зверненням Товариства народних дитячих садків опікувалися першим дитячим садком для дітей незаможних прошарків міського населення, щорічно виділяючи на його утримання по 1,4 тис. крб.[8, с.3]. А вже у 1901 р. вони разом з наймолодшою сестрою Єфросинією заснували Київське товариство сприяння вихованню і захисту дітей. Завдяки активним заходам цієї організації вже наступного року розпочав роботу дитсадок для дітей незаможних мешканців Києва. [1, с. 102]

Більшість жіноцтва родини Терещенко мали членство у “Жіночому благодійному товаристві при Солом'янській Покровській церкві”, засноване в 1907 р. Організація за рахунок жертв і членських внесків

утримувала притулок для дітей поденниць та служниць і безкоштовну їдальню. Надавало різнобічну матеріальну та моральну підтримку нужденним жінкам, пропонуючи їм роботу, допомагаючи грошима, одягом. Так, 1911 р. Найбільші пожертвування на користь товариства надійшли від Терещенків [9, с. 29]

Сестри Хлопови – Надія(?-?) та Єлизавета (1861-?), які одружилися з Федором Артемійовичем та Олександром Ніколовичем Терещенками відповідно слідом за чоловіками долучилися до благочинної діяльності. Гостро відчуючи проблему незахищеності дітей-інвалідів сестри надіслали до відділення Попечительства глухонімих Відомства закладів імператриці Марії Федорівни свої пожертви завдяки яким відділення отримало можливість побудувати власне приміщення [10, с. 3]. Крім того Єлизавета Володимирівна підтримувала відділення Попечительства сліпих, яке утримувало притулок й училище для дітей-інвалідів. Влітку 1903 р. її коштом 40 дітей відпочивати у Євпаторії. У 1912 р. зробивши пожертву для розширення приміщення цього училища-притулку було побудовано головний корпус та споруджено для сліпих дівчат гуртожиток, що дало можливість одночасно утримувати до 100 дітей. [1, с.106].

Важке становище медичної сфери у м. Києві загалом, та відсутність лікарень для нижчих верств населення не могли не зачепити увагу представниць родини Терещенко. Пелагія Георгіївна надала 25 тис. крб. на утримання майбутньої безкоштовної лікарні для чорноробів, яка була заснована її чоловіком Ніколом Артемійовичем [2, с. 260-261]. Завдяки цій та іншим жертвам вже восени 1893 р. на наданій міською владою ділянці землі з'явився двоповерховий головний корпус на 50 ліжок, будинок для лікарів та персоналу, каплиця, котельня й парова пральня з найновішим на той час обладнанням, інші службові приміщення [3, с.53] У травні 1894 р. від імені Пелагії було пожертвовано 10 тис до фонду її імені, для видачі з його відсотків допомоги бідним пацієнтам після випуски їх з лікарні. На цьому Пелагія Георгіївна не зупинилася та у 1895 р. перерахувала ще 30 тис. для влаштування у садибі лікарні барак на 6 ліжок для хворих на туберкульоз [11, с.11]. Крім того, кожен з членів родини вніс кошти до капіталу на утримання лікарняних ліжок для стаціонарних хворих. Керував справами лікарні громадський комітет. В останні роки його існування його очолювала Єлизавета Володимирівна – дружина молодшого сина Олександра. Членами комітету були наймолодша дочка Пелагії Георгіївни – Єфросинія Миколаївна (1869 - ?) та її чоловік доктор В. Н. Сахновський. [2, с. 263].

Продовжуючи реорганізацію медичної сфери для збіднілих жителів Києва Пелагія Георгіївна підтримувала пологовий будинок, відкритий ще у 1881 р. її чоловіком [1, с. 125]. Крім того жінки родини Терещенко долучилися до Товариства боротьби з дитячою смертністю. У квітні 1912 р. на пожертви 4-х представниць родини товариство влаштувало амбулаторію “Крапля молока” для роздачі останнього немовлятам з бідних сімей і ознайомлення матерів з правилами їх годування [12 с. 3].

Єлизавета Володимирівна надавала кошти лікарні, що знаходилася в садибі Маріїнської общини [1, с. 115], перераховувала капітал імені свого чоловіка на рахунок Київського товариства лікарень для хронічно хворих дітей [13, с. 25], будучи почесним членом Київського товариства швидкої медичної допомоги, щорічно вносила на його рахунок 1 тис крб. А у 1914 р вона придбала автомобіль швидкої медичної допомоги. Наталія (Терещенко) Уварова (1890-1987) донька Федора та Надії, дружина Сергія Сергійовича на власні кошти відкрила безплатний пологовий притулок, який у 1912 р. розширила придбавши будинок на сусідній вулиці [1, с. 126].

Наприкінці XIX ст. найбільшою в Києві добродійною організацією було “Київське товариство допомоги бідним”, заснованим заможним жіноцтвом Києва. Представниці родини Терещенко, будучи почесними та дійсними членами товариства, щорічно перераховували значні кошти. Для прикладу, лише у перші 2 місяці 1882 р. від представників родини надійшло членських внесків на суму в 1,6 тис. крб. [1, с. 129] Зокрема, Варвара Ніколівна надала 900 крб. на облаштування нового приміщення лікарні на 40 ліжок, а у 1912 р. Єлизавета Володимирівна пожертвувала товариству на нагальні потреби 11,3 тис. крб. в цінних паперах [14, с.3]. Одночасно вона передала ще один капітал імені свого чоловіка у 100 тис. крб. в цінних паперах, але вже в повне розпорядження міської думи, щоб відсотки з них йшли на регулярні виплати хворим і нужденним мешканцям Києва [1, с.130]

Участь Російської імперії у війнах ставило перед суспільством нові вимоги, які держава не могла задовольнити в повній мірі, тому і тут приватна ініціатива зайняла активну позицію. Чарівні представниці родини Терещенко активно залучилися до громадського життя та потреб тодішнього суспільства у лікарнях, лазаретах-притулках, шпиталів, майстерень по виготовленню ліків та інструментів тощо. Надія Володимирівна під час російсько-японської війни (1904-1905 рр.) допомагала лікарні Маріїнської общини сестер Милосердя, на її кошти було придбано 20 ліжок для евакуйованих з Далекого Сходу поранених солдатів [15, с. 71]

Під час Першої світової війни Ольга Миколаївна заснувала лазарет-притулок на 20 чол. та взуттєву майстерню для фронтників з ампутованими кінцівками. Крім того Ольга Миколаївна допомагала київському відділенню товариства повсюдної допомоги постраждалим на війні солдатам та їхнім родинам, за що у 1915 р. отримала від його центрального правління відзнаку II ступеня [1, с. 135]. Ще один шпиталь на 135 ліжок відкрили в амбулаторії лікарні для чорноробів, який утримувався Єлизаветою Володимирівною, Єфросинією Миколаївною та її чоловіком доктором В. Н. Сахновським. [2, с. 263].

Єлизавета Михайлівна разом з синами утримувала 2 передових лікувально-харчувальних загонів на фронті [1, с. 135].

Надія Володимирівна очолювала місцеве відділення Комісії зі збору пожертвувань Всеросійського земського союзу допомоги хворим і пораненим воїнам (ВЗС) та Київське обласне відділення із забезпеченням скалічених воїнів протезами, контори яких розміщувалася в її власному будинку, яке 1915 р. відкрило притулок на 150 місць для воїнів-інвалідів та майстерню на 325 робітників для виготовлення

протезів. Власним коштом вона утримувала притулок на 25 ліжок, в якому розміщувалися солдати з ампутованими кінцівками на час виготовлення для них протезів у згаданій майстерні [1, с. 137]. Також вона звернулася до робітників, управителів та службовців, що перебували у власності Терещенків із проханням надати посилену допомогу діючої армії. Варвара Ніколівна надала кошти на організацію курсів по догляду за хворими та пораненими у лазаретах [16, с. 3]

За ініціативи дочки Надії та Федора Терещенків – Наталії Уварової (1890-1987) в зв'язку з браком медичних інструментів розпочато їх випуск у "Майстерні по виготовленню шприців, голок та медичних термометрів ім. Ф. А. Терещенка для потреб армії й лазаретів", що виникла в кінці жовтня 1915 р, яка була обладнана та утримувалася тільки коштом її сестрою Надії Федорівни Апостол-Муравйовою (1887-1967) та підпорядковувалася Всеросійському Земському союзу [1, с. 139].

Ще однією сферою, яка потребувала активного залучення приватного капіталу була освіта. Жінки родини Терещенко багато уваги приділяли поширенню освіти серед сільського та міського населення. Вони були попечителями гімназій (жіноча гімназія у Глухові [1, с. 174-175]), училищ (двокласне училище в с. Райгородці), членами Товариств допомоги учням та студентам різних навчальних закладів (Київський археологічний інститут [1, с. 194-195], Златопольська чоловіча гімназія та жіноча прогімназія, Київської 2-ої гімназії [1, с. 182], Політехнічний інститут), засновували стипендії імені своїх чоловіків (Університет св. Володимира, Реальне училище та Політехнічний інститут - стипендії ім. І. Н. Терещенка [17, с. 3], Київське музичне училище та Олександрівська гімназія – стипендія імені О. Н. Терещенко [3, с. 206]).

Варвара Ханенко у своїх маєтках в с. Райгородці Черкаського повіту та с. Оленівка Васильківського повіту побудувала училища, які надавали елементарну освіту та навчало ремеслам. Після закінчення курсу навчання дівчата отримували в дарунок ткацький верстат та інше необхідне відповідне спорядження, а хлопці – повний комплект столярних інструментів, матеріали для роботи й допомогу у подальшому збуті своїх виробів. Піклувалася Ханенко й про доросле населення Оленівки. Для селян тут були організовані вечірні класи з загальноосвітніх предметів та із сільського господарства, при школі функціонувала бібліотека [1, с. 153]. Крім того, Варвара заснувала 6 майстерень кустарної промисловості, які виготовляли різні вироби у традиціях українського художнього-прикладного мистецтва [1, с. 237]. Варвара була серед почесних членів створеного восени 1917 р. Київського археологічного інституту для якого пожертвувала для його бібліотеки чималу кількість рідкісних книг [18, с. 145,154].

Сім жінок з родини Терещенків складали дамський комітет школи імені Пелагеї Георгіївни Терещенко – Першої в Російській імперії жіночої торгівельної школи, яка була створена на кошти Ніколи Артеміїввича, Починаючи з 1903 р. практичні заняття учениці проводили на дачі під Києвом, яку надала в розпорядження школи Марія Ніколівна Терещенко. З 1899 до 1906 р. навчальний заклад закінчили 114 дівчат, які одночасно отримали й звання вчителів початкових училищ [19, с. 3,11].

В 1912 р. Єлизавета Володимирівна з сином надали на облаштування щойно відкритих дворічних вечірніх електромонтажних курсів для випускників ремісничих шкіл та училищ 10 тис. крб. З цієї суми вони запропонували витратити 1,5 тис. крб. на обладнання електричним освітленням приміщення школи і проведення електромережі по Кадетському шосе [3, с.206].

Жіноцтво родини Терещенків продовжувало б свою благочинну справу і надалі, але події 1917 року змусили більшу частину родини покинути Російську імперію та шукати кращої долі в інших країнах.

Отже представниці родини Терещенко брали найактивнішу участь у громадському житті, були дійсними та почесними членами багатьох товариств та організацій. Пелагія Григоріївна, Надія Володимирівна, Варвара Ніколівна, Єлизавета Михайлівна, Ольга Ніколівна, Єлизавета Володимирівна, Єфросинія Ніколівна, Надія Федорівна, Наталія Федорівна надавали необхідну допомогу різним категоріям людей, які потребували матеріальної підтримки, притулку, роботи, віри у кращий завтрашній день. Досить виразно простежується їх добродійство в справі всебічної опіки дітей і підлітків, у першу чергу обділених долею – сиріт та інвалідів. Проте найвагоміший внесок Терещенки зробили у становлення й розвиток мережі закладів охорони здоров'я України. Саме завдяки їм в останній чверті XIX – початку XX ст. з'явилося чимало безплатних лікувальних закладів для задоволення потреб незаможного населення: лікарень, амбулаторій, пологових притулків, у воєнний час – лазаретів та притулків для поранених і хворих військовослужбовців. Жінки родини Терещенків були засновниками, співзасновниками та покровителями багатьох навчальних закладів в Україні, дуже потрібних для суспільно-економічного й духовно-освітнього поступу. Вони матеріально і морально підтримували учнів і студентів, які прагнули здобути освіту, відкриваючи їм широку дорогу до належного місця в суспільстві.

Джерела та література

1. Донік О. М. Родина Терещенків в історії доброчинності / О. М. Донік. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – 313 с.
2. Ковалинский В. В. Меценаты Киева : сб. очерков / В. В. Ковалинский. – 2-е изд., испр. и доп. – К. : Кий, 1998 – 523 с.
3. Ковалинский В. В. Семья Терещенко / В. В. Ковалинский. – К. : Преса України, 2003. – 388 с.
4. Лазанська Т. І. "Прагнути до громадських справ" – девіз підприємницької родини Терещенків // Історіографічні дослідження в Україні: Наук. зб. – Вип. 9. – К., 1999. – С. 167–181.
5. Біліченко П. Г. Просвітницька діяльність українських меценатів Терещенків (XIX – поч. XX ст.) / П. Г. Біліченко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: зб. наук. праць / Харк. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди. Х., 2006. – Вип. 24. – Ч. 1. – С. 20 – 27.
6. Ткаченко О. В. Підтримка родинною Терещенків соціально незахищених верств населення // Соціальна історія : науковий збірник. – Київ, 2008. – Вип. 3. – С. 47-49.
7. Деятельность Общества дневных приютов для детей рабочего класса за 1875-1911 гг. – К.: Б. изд., 1913. – 63 с.

8. [В. Н. Ханенко, М. Н. Иващенко, О. Н. Терещенко, Е. Н. Сахновская и Е. В. Терещенко, взяли на себя, в память юбилея Н.А. Терещенко, попечение о первом народном детском саде...] // Киевлянин. – 1899. – 28 ноября. – №329. – С. 3.
9. Благотворительные общества г. Киева на Киевской всероссийской выставке 1913 г. – К.: Б. изд., 1913. – 64 с.
10. [В четверг, 4 ноября, в доме губернатора, у Е.С. Треновой состоялось учредительное собрание Киевского отдела, состоящего под Августейшим покровительством Их Императорского Величества попечительства Государыни Императрицы Марии Федоровны о глухонимых] // Киевлянин. – 1899. – 7 ноября. – № 308. – С. 3
11. Отчет бесплатной больницы цесаревича николая для чернорабочих за 1-ое десятилетие (1894-1904 гг.). – К., 1905. – Ч.1. – Тип. С. В. Кульженко. – 167 с.
12. [“Крапля молока” Киевского общества борьбы с детской смертностью] // Киевлянин. – 1912, 7 апреля. – № 96. – С. 3
13. Ступак Ф. Я. Київські благодійні медичні товариства (др. пол. XIX- поч. XX ст.) / Ф. Я. Ступак. – К.: Б. в., 1998. – 87 с.
14. [Крупное пожертвование] // Киевлянин. – 1912. – 16 октября. – №287. – С. 3
15. Иваницкий-Василенко С. М. Киевская Мариинская община сестер милосердия: Исторический очерк / С. М. Иваницкий-Василенко. – К.: Тип. А.И.Гросмана, 1913. – 101 с.
16. [Крупное пожертвование] // Киевлянин. – 1903. – 25 мая. – № 143. – С.3.
17. [Крупное пожертвование] // Киевлянин. – 1903. – 25 мая. – №143. – С. 3.
18. Матяш І. Б. Архівна наука і освіта в Україні 1920 – 1930-х років / І. Б. Матяш; Держ. ком. архівів України, Укр. держ. НДІ арх. справи та документознавства. – К., 2000. – 591 с.
19. Отчет по учебно-воспитательной части Женской торговой школы им. П. Г. Терещенко за 1906-1907 гг. – К.: Б. изд., 1907. – 94 с.

Sergienko D. V. Charity activities of women of the Tereshchenko family (second half of XIX – early XX centuries)

The paper studies the philanthropic activities of the women of the Tereshchenko famous family of industrialists. The article considers their participation in social life of Kiev and the region. Their participation in charity events is described. Their role in the development of education among the urban and rural population was analyzed. The study determined the effect of their activities on the improvement of health services for the poorest segments of the population, namely children and young mothers. Attention is paid to the charitable help in time of war.

Key words: Pelagia Heorhyivna. Tereshchenko, Nadezhda Vladimirovna Tereshchenko, Barbara Nikolivna Khanenko, Elizabeth Mikhailovna Tereshchenko, Olga Nikolivna Tereshchenko, Elizabeth Vladimirovna Tereshchenko, Yefrosinya Nikolivna Sahnovska, Nadia Fedorovna Apostol-Murav'eva, Natalya Fedorovna Uvarova, patronage, Kyiv, charities

Сергиенко Д. В. Меценатская деятельность женщин семьи Терещенко (вторая половина XIX – начало XX вв.)

В статье исследована меценатская деятельность представительниц семьи известных промышленников Терещенко. Рассмотрено их приобщение к общественной жизни Киевской губернии. Описано участие в благотворительных акциях и обществах. Проанализирована их роль в становлении образования среди сельского и городского населения. Определено влияние их деятельности на улучшения медицинского обслуживания для беднейших слоев населения, а именно детей и молодых матерей. Акцентировано внимание на благотворительной помощи в военное время.

Ключевые слова: Пелагия Георгиевна Терещенко, Надежда Владимировна Терещенко, Варвара Николовна Ханенко, Елизавета Михайловна Терещенко, Ольга Николовна Терещенко, Елизавета Владимировна Терещенко, Ефросинья Николовна Сахновская, Надежда Федоровна Апостол-Муравьева, Наталья Федоровна Уварова, меценатство, Киев, благотворительные общества

УДК 929 (7.078)

А. С. Клепак

**ДЕЯКІ МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ ПРИЯТЕЛЮВАННЯ
В. В. ТАРНОВСЬКОГО–МОЛОДШОГО І Т. Г. ШЕВЧЕНКА**

Стаття є розвідкою стосунків між двома знаменитими у культурному і громадсько-політичному житті України XIX ст. діячами – В. В. Тарновським-молодшим і Т. Г. Шевченком. Запропонований ракурс дослідження вмотивований інтересом до пізнання внутрішнього світу двох земляків, дружба яких давала їм натхнення для життя і творчості.

Ключові слова: родина Тарновських, Т. Г. Шевченко, історико-культурна спадщина, епістолярій, історія стосунків.

Важливу роль у становленні В. В. Тарновського-молодшого як особистості та палкого шанувальника минувшини відіграло виховання батьків та спілкування з відомими діячами української культури. Особливо значний вплив на формування світоглядних позицій мецената справило знайомство з відомим українофілом Т. Г. Шевченком, який став для нього наставником, порадником, другом і однодумцем.

Історія їх багаторічної дружби, яка включала найрізноманітніші форми обміну думок: особисті контакти, дискусії, епістолярний зв'язок, складає цікавий та самобутній матеріал вітчизняної історії. Тому актуальність теми зумовлена нагальною потребою розкрити маловідомі сторінки взаємин двох громадських діячів, які значною мірою прислужились розвитку визвольного руху другої половини XIX ст.